

Система професійної

підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століть

Н. В. Самандас

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

Виділено складові елементи системи професійної підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століть. Здійснено аналіз системи професійної підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століть.

Ключові слова: професійна освіта, професійна підготовка, початкова підготовка, профільна підготовка, управлінська підготовка, поліція.

Выделены составляющие элементы системы профессиональной подготовки полицейских в Российской империи в конце XIX – начале XX веков. Осуществлен анализ системы профессиональной подготовки полицейских в Российской империи в конце XIX – начале XX веков.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессиональная подготовка, начальная подготовка, профильная подготовка, управленческая подготовка, полиция.

Components of the system of police training in the Russian Empire in the late XIX – early XX centuries were picking out. An analysis of the systems of the police in the Russian Empire in the late XIX – early XX centuries was carried.

Keywords: *professional education, training, basic training, profile training, management training, police.*

Реформи шістдесятих років XIX ст. у Російській імперії сприяли прискоренню соціально-економічного розвитку країни, підвищенню рівня науки і культури. Водночас порушення старих традицій кріпацтва призвело до поглиблення соціального розшарування, збільшення міграції з сіл і хуторів до міст, люмпенізації найнезахищенішої частини населення. Розвиток нових буржуазних відносин зумовив зростання і зміни в структурі злочинності: збільшилася кількість хуліганських проявів, злочинів проти порядку управління і суду, непокори і образ поліцейських.

Судова реформа 1864 року була спрямована на підвищення ролі права у житті суспільства та діяльності державних установ, що зумовило і підвищення вимог до поліції та її особового складу. Некомпетентність, грубість, безкультурність і зловживання з боку поліції все більшою мірою ставали надбанням гласності та предметом розгляду у суді присяжних. Суспільний резонанс, на фоні послаблення цензури, викрив негативні тенденції у поліцейському середовищі та вимагав розробки нових підходів до професіоналізації поліцейських кадрів. Отже, новий суспільно-економічний устрій держави висував підвищені вимоги до професійної підготовки чинів поліції, особливо в період запровадження з 1873 року принципу вільного найму.

Метою нашої статті є аналіз системи професійної підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століть.

В процесі дослідження систем підготовки поліцейських деяких країн Європи були вивчені інтернет-джерела та роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. Бандурка, Є. Гада, В. Дерюжинський, Н. Клейгельс, І. Снегірьов, І. Шушкевич та ін.

Водночас, слід констатувати, що стан професійної і загальноосвітньої підготовки чинів поліції Російської імперії продовжував залишатися низьким. Якщо до кінця другої половини XIX ст. у Російській імперії на освіту кожного філолога витрачалося до 35000 рублів, медика – більше 25000 рублів, юриста – до 20000 рублів, військового – до 10000 рублів, то на підготовку осіб, які стояли на варті правопорядку, не витрачалося жодної копійки [1, с. 41]. Навіть більшість вищих офіцерів апарату МВС не мали спеціальних поліцейських знань.

Нові демократичні віяння, що призвели до послаблення ролі станових привілеїв в середовищі державних службовців, підкреслювали необхідність підвищення освітнього рівня чиновників. Питання про необхідність спеціальної освіти стало актуальним для кожного службовця в поліції, а особливо для керівників підрозділів, оскільки в умовах соціальної напруги невмілі дії деяких з них призводили до масових безладів, підривали престиж поліції тощо.

Водночас отримати спеціальну поліцейську освіту було доволі проблемно через відсутність поліцейських шкіл і курсів, що почали формуватися тільки в кінці останнього десятиліття XIX – початку XX століть. Проте у другій половині XIX ст. вже існувала струнка університетська система, що сприяла отриманню вищої освіти. Перший університет в Росії було створено у 1755 р. за зразком західнонімецьких держав. Він мав три факультети: філософський, юридичний і медичний.

До 1 січня 1899 року у дев'яти університетах імперії: Московському, Санкт-Петербурзькому, Казанському, Харківському, Київському, Дерптському (Юр'ївському), Новоросійському (в Одесі), Варшавському, Томському навчалася 16497 студентів і 1109 вільних слухачів. Найбільша кількість студентів навчалася у Московському (4407), Санкт-Петербурзькому (3788) і Київському (2604) університетах. На юридич-

них факультетах всіх університетів навчалося 7109 осіб. Крім того, юридичні відділення, що відповідали факультетам університетів, мали Імператорський Александрівський (колишній Царськосільський) ліцей, Ярославський Демидівський ліцей та Імператорське училище правознавства [2, с. 359-365].

Природно, що значна частина випускників юридичних факультетів університетів, відповідно до профілю підготовки, не прагнула поповнити ряди поліцейських підрозділів, відаючи перевагу спокійнішій і більш оплачуваній роботі в адвокатурі, юстиції. У той же час правом вступу у вищі навчальні заклади володіли широкі верстви населення, різних орієнтацій та поглядів. Осіб, які мали вищу юридичну освіту, особливо охоче приймали до поліцейських органів, оскільки вони відповідали всім необхідним умовам прийому, а відтак, вони отримували можливість, за умови успішного проходження служби, швидкого кар'єрного росту та підвищення рівня професіоналізму.

На жаль, цілеспрямованої підготовки кадрів для поліції на юридичних факультетах університетів не існувало, що дозволяє визнавати останні лише супутніми елементами професійної підготовки поліцейських.

В умовах відсутності навчальних закладів для підготовки на посади класних і нижніх чинів назріла необхідність, щоб цим питанням зайнявся центральний орган. З цією метою, у 1867 р. зусиллями МВС Російської імперії та Санкт-Петербурзької столичної поліції формується поліцейський резерв. Столичний поліцейський резерв досяг свого найвищого розвитку в період з 1895 по 1902 рр. Адже у цей період при резерві були засновані постійні класи для підготовки осіб, які бажали вступити на службу до поліції. Користь від створення таких класів стала очевидною, бо кандидат на поліцейську посаду, зазвичай, потребував спеціальної підготовки, ознайомленню з тією справою, якій збирався присвятити своє життя і не міг відразу в пов-

ній мірі виконувати важкі та складні обов'язки поліцейського.

На початку ХХ століття Санкт-Петербурзький столичний поліцейський резерв мав значний кадровий потенціал. Так, на 1903 рік він мав тільки нижніх чинів: понад 300 городових і 40 дільничних наглядачів.

Належне забезпечення побуту чиновників поліції, підтримання суворої статутної дисципліни сприяли тому, що резерв Санкт-Петербурзької столичної поліції став зразковим підрозділом з підготовки та виховання кадрів, що призвело до запровадження системи резервів поліції у таких великих містах імперії, як Москва, Київ, Мінськ, Варшава, Вільно. Створення резервів сприяло тому, що на основі їх підготовчих баз в обов'язковому порядку повинні були проходити навчання без відриву від служби околочні наглядачі, городові, класні чини поліцейських дільниць, які раніше не проходили кваліфікаційних випробувань. Крім того, резерв також став основним навчальним підрозділом для створення формувань поліцейської варти. Зокрема, циркуляр Санкт-Петербурзького градоначальника від 17 серпня 1899 р. № 5020 наказував поліцмейстеру, начальнику резерву, приставам і завідувачам відділень кінно-поліцейської варти негайно організувати навчання вартових у поліцейському резерві за програмою для дільничних [3, с. 27-32].

Виступаючи прототипом перших поліцейських шкіл, резерв у той же час не мав специфічної педагогічної спрямованості. Його основним завданням, крім професійної підготовки, було поповнення кадрами поліцейських підрозділів та надання допомоги чиновникам дільниць.

Губернські поліцейські управління, що не мали власних резервів, потерпали від відсутності можливості для підготовки кваліфікованих кадрів. Крім того, різні види поліцейських служб (жандармерія, кримінальний розшук та ін.) потребували розробки спеціальних програм підготовки

та створення профільних навчальних закладів, оскільки резерв не міг повною мірою забезпечити їх потреби.

Відтак, необхідність у створенні спеціальних поліцейських шкіл не викликала жодних сумнівів ні в уряді, ні у законодавчого органу та надавала останньому великі можливості щодо закріплення основ формування системи навчальних закладів, у яких готували б майбутніх поліцейських.

Водночас законодавство того часу не регламентувало діяльність поліцейських шкіл, а у бюджеті держави взагалі була відсутня стаття витрат на утримання навчальних закладів для поліції. Міністерство фінансів не проявляло зацікавленості у вирішенні ситуації, що склалася, припускаючи, що збільшення витрат на освіту поліцейських неминуче призведе до необхідності підвищення фінансових витрат для інших категорій державних службовців. Цю прогалину почали усувати на місцях, зазвичай, за ініціативою губернатора та повітового поліцейського керівництва, зі схвалення МВС стали створюватися різноманітні школи для навчання поліцейських чинів. Особливого поширення набули школи для поліцейських урядників і стражників.

Акцентування уваги на професійній освіті саме цієї категорії чиновників було обумовлено тим, що службова діяльність урядника проходила в безпосередній близькості з населенням, а значний обсяг поліцейських функцій щодо запобігання, припинення і розкриття злочинів, проведення дізнання по кримінальних справах вимагав досить високого рівня загальної та спеціальної підготовки, а також наявності моральних якостей. Поліцейський урядник, з моменту створення цієї посади в 1878 р., був ніби сполучною ланкою між становим приставом, який, зазвичай, призначався з дворян, що мали досвід служби і відповідний рівень освіти, та соцькими, які обиралися з селян для несення поліцейської повинності в сільській місцевості.

Перша школа для поліцейських урядників була відкрита у 1880 році у м. Перм з терміном навчання три місяці. Вона була створена завдяки місцевому губернському керівництву, проте відчувала дефіцит у фінансуванні для наймання приміщень, придбання необхідних навчальних посібників. Навчальний процес тримався виключно на безоплатній праці викладачів та адміністрації. Такі проблеми переслідували більшість поліцейських шкіл, які відкривалися пізніше. МВС Російської імперії реально намагалось підтримувати прогресивні починання губернній, виділяло кошти на ці потреби із залишків від кошторисних призначень. Розмір даних сум був вкрай недостатнім (від 150 до 4500 рублів на рік), але більшого зробити не вдавалось, оскільки МВС Російської імперії теж потерпало від фінансових труднощів. Кошти, що виділялися міністерством, йшли: на наймання приміщень для чиновників, їх обігрів й освітлення; на обладнання шкіл необхідними приладами; на придбання навчальних посібників; на забезпечення харчування слухачів, а якщо щось залишалось, то на винагороду викладачам з числа поліцейських службовців. Природно, що коштів, які виділялися, вистачало тільки на оплату найму приміщень з опаленням і освітленням, тобто без фінансової підтримки губернній і повітв школа не могла функціонувати, а тим більше, культивувати дисципліну, моральність, любов до батьківщини, науки тощо.

Проте, не зважаючи на усі труднощі матеріального та організаційного характеру, все ж процес становлення та розвитку системи поліцейських шкіл мав прогресивні тенденції. Особливо помітне збільшення кількості спеціальних навчальних закладів відбулося на початку ХХ ст. внаслідок революційних подій 1905-1907 рр., які виявили низький професійний рівень поліцейських.

Важливість ролі спеціальних навчальних закладів у підготовці висококваліфікованих кадрів урядників була підкресле-

на у циркулярі міністра внутрішніх справ по Департаменту поліції від 7 травня 1913 р. № 14532, в якому вказувалося на необхідність запровадження по всій імперії подібних поліцейських шкіл [4, с. 950].

Створення у 1903 році поліцейської варти сприяло значному притоку у ряди поліції осіб, які мало були обізнані про особливості поліцейської служби. Заповнити цю прогалину були покликані школи поліцейської варти. Найстаріша з них була Люблінська школа земських вартових, створена у 1898 р. губернатором В. Ф. Тхоржевським. Сплеск формування та розвитку шкіл поліцейської варти спостерігається у 1907-1914 рр. У цей період відкриваються навчальні заклади для вартових у Саратові, Свенцяцьку, Ломжинську, Седлеці, Плоцьку, Петергофі, Пензі, Сімферополі та Казані.

Найстарішою та однією з найкращих у справі виховання висококваліфікованих чиновників була Віленська школа поліцейської варти. Вона була заснована у 1903 році з ініціативи Великого князя Костянтина Костянтиновича. Про важливість і необхідність спеціальної поліцейської освіти вартових свідчив той факт, що у 1903 р. до школи надійшло більше трьох тисяч прохань про прийом, у той час як чисельність осіб, які навчаються на курсі, не могла перевищувати двохсот осіб.

Отже, у пореформеній Росії набули поширення школи урядників і повітової поліцейської варти. Міністерство внутрішніх справ Російської імперії, губернські правління та градоначальство стали приділяти значну увагу професійній підготовці й інших категорій поліцейських чинів. Зокрема, 4 березня 1911 роках у м. Брест-Литовську при міському поліцейському управлінні була відкрита школа городових. Така ж школа відкрилася 2 січня 1912 р. у м. Катеринославі. Програма підготовки городових була розрахована на два місяці, передбачала вивчення не тільки різних інструкцій, постанов, наказів, практичні заняття,

а й надавала відомості по санітарній частині, гігієні тощо.

У Катеринославській школі паралельно діяли курси околочних наглядачів з програмою навчання в обсязі двадцяти чотирьох тижнів. Школа дільничних наглядачів розташовувалася і в м. Ростов-на-Дону при головному поліцейському управлінні. Курс даного навчального закладу був розрахований на три місяці і враховував місцеві умови життя.

Через відсутність належного фінансування була недостатня кількість шкіл для підготовки поліцейських кадрів. У Російській імперії стали запроваджуватися спеціальні курси під безпосереднім наглядом МВС Російської імперії, а організовувалися, як правило, при школах поліції і резервах, при губернських правліннях і градоначальстві. Основна відмінна риса створюваних спеціальних курсів від поліцейських шкіл полягала в нетривалому терміні навчання. Групи слухачів набиралися нечисленні, а навчання поєднувалося зі службовою діяльністю. Така форма навчання вимагала набагато менших матеріальних витрат, дозволяла надати спеціальну освіту значно більшій кількості класних і нижніх чинів і розкрити спектр професійної підготовки до різних видів поліцейської діяльності. Спеціальні поліцейські курси розвивали у слухачів поваги до службового обов'язку та дисципліни, надавали їм можливість свідомо засвоювати і вивчати особливості державної служби.

Важливого значення набували поліцейські курси для підготовки керівної ланки. Зокрема, за особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ П. А. Століпіна, у Санкт-Петербурзі були відкриті спеціальні двомісячні курси по підготовці кандидатів на посади керівників розшуку, внаслідок прийняття у 1908 р. закону про створення у поліції розшукових відділень. У серпні того ж року до навчання приступило дев'яносто чоловік. Лекційні заняття перемежувалися з практичними. При підготовці

використовувалися навчальні посібники західноєвропейських учених, навчальні програми інструкторських курсів австрійської, німецької, французької поліції [5, с. 75-76].

З метою підвищення кваліфікації чиновників розшукових відділень для них організовувалися спеціальні курси карного розшуку. Так, 20 листопада 1910 року московським сищикам була прочитана лекція про особливості кримінально-поліцейської діяльності у країнах Європи: Англії, Франції, Австрії та Німеччини.

У 1911 році ініціатива Курського губернатора М. Е. Гільхена призвела до створення курсів щодо ознайомлення чинів поліції Курської губернії з особливостями дактилоскопії, новітніми прийомами карного розшуку. Такі ж заняття проводилися для чинів розшукних відділень при поліцейській школі в м. Люблін.

У 1909 році МВС Російської імперії заснувало при земському відділі двомісячні курси для підготовки осіб, які бажають обійняти посади земських начальників. Перші тридцять вісім слухачів не лише отримали знання про особливості виконання службових обов'язків, а й проходили практику в Красносільському волосному управлінні [6, с. 135].

Спеціальний курс лекцій, в обсязі близько двадцяти годин, читали у Московській столичній поліції для помічників приставів і дільничних. Метою цих занять було ознайомлення з чинним законодавством та всім, що стосується поліцейської практичної діяльності.

У 1909 році в Ризькій міській поліції було створено спеціальні курси для новопризначе-

них наглядців щодо ознайомлення з належним виконанням службових обов'язків. Подібні заняття з 1909 року стали проводитися у приміщенні резерву для дільничних наглядців і городових Одеської міської поліції.

Перші в Росії освітні поліцейські курси для підготовки чинів до іспитів на перший класний чин були створені у 1910 р. в м. Архангельськ. Паралельно ці ж слухачі, без відриву від служби, проходили підготовку за програмою школи урядників.

Для підвищення професійного освітнього рівня вартових, за відсутності спеціальних навчальних закладів у деяких регіонах імперії, в 1910 р. відкриваються курси для кінно-поліцейської варту в Чернігівському повітовому поліцейському управлінні і в Келецькій губернії.

Таким чином, спеціальні курси нарівні з поліцейськими школами були основним елементом системи професійної підготовки чиновників поліції Російської імперії початку ХХ ст.

Система навчальних закладів професійної підготовки чинів поліції, програмне забезпечення, методика викладання відповідали високим стандартам підготовки поліцейських в інших європейських країнах.

Завдання, які вирішувались системою професійної підготовки кадрів поліції Російської імперії, були і залишаються актуальними й у наш час: навчання відповідно до вимог закону; формування у них високих морально-психологічних якостей; забезпечення високого рівня бойової, технічної, вогневої та фізичної підготовки.

Список використаної літератури

1. *Снегирев И. М.* Безопасность и полиция. – Витебск, 1912. – 580 с.
2. *Дерюжинский В. Ф.* Полицейское право. – СПб., 1903. – 499 с.
3. *Клейгельс Н. В.* Основы полицейской службы. – СПб., 1905. – 39 с.
4. Вестник полиции. – 1915. – № 30. – 1012 с.
5. Организация и деятельность органов внутренних дел Российской Федерации : сб. норм. актов / Сост. Р. Н. Рябцев, отв. ред. В. В. Черников. – М. : Юрид. лит., 1994. – 374 с.
6. Вестник полиции. – 1909. – № 7. – 990 с.